

ОПТИМАЛЬНІ УМОВИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ САМОСВІДОМОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті на основі теоретичного узагальнення й експериментального дослідження висвітлюються умови успішного формування самосвідомості молодших школярів. Акцентовується увага на доцільності інтеграції знань з конкретною ілюстрацією потенційних можливостей інтегрованого курсу "Я і Україна".

Постановка проблеми

Одним із оптимальних стратегічних напрямів у вирішенні проблеми впровадження нових технологій, педагогічних інновацій є інтегрована освіта, що повинна забезпечити ліквідацію прогалів у знаннях майбутніх громадян, у формуванні їх ціннісних характеристик, зокрема самосвідомості.

Аналіз актуальних досліджень

Вивчення стану розробки проблеми засвідчує, що теоретико-методологічне її обґрунтування ширше представлено у психологічній та філософській літературі, менше – у педагогічній.

Вагомий внесок у вивчення досліджуваної проблеми зробили Кон І. С., Рубінштейн Л. С., Арцишевський Р. А., Бех І. Д., Максименко С. Д., Кремень В. Г. та ін.

У педагогічному аспекті цінними є ідеї В. О. Сухомлинського, О. Я. Савченко, Н. М. Бібік, В. Г. Кузя та ін.

Проте цілісна картина впливу різноманітних чинників, в тому числі й інтегрованої освіти, на процес формування самосвідомості молодших школярів розкрита ще недостатньо. Це й зумовило вибір теми нашого дослідження.

Мета статті: теоретично обґрунтувати ефективні умови забезпечення формування самосвідомості молодших школярів при вивченні інтегрованого курсу "Я і Україна".

Виклад основного матеріалу

Теоретичне осмислення й експериментальне дослідження проблеми формування самосвідомості молодших школярів у процесі вивчення інтегрованого курсу "Я і Україна" дозволяють виокремити комплекс оптимальних умов ефективності досліджуваного процесу.

У складній багатоаспектності освітнього простору найбільш пріоритетною нами визначена наявність системи у змісті інтегрованої світоглядної освіти школярів, що забезпечується шляхом інтеграції знань природничого, людинознавчого і суспільствознавчого характеру. Ми переконалися, що реалізувати цю умову можливо шляхом єдності її змістового, організаційно-методичного і психологічного аспектів. Змістовий аспект передбачає інтеграцію знань навколо провідних науково-світоглядних ідей з метою забезпечення їх світоглядної визначеності і включає, по-перше, базово-предметні знання, які відображають зміст навчального курсу та спрямовані на створення цілісної картини світу в свідомості учнів, а, по-друге, методологічні знання, до яких відносимо провідні світоглядні ідеї, знання про методи наукового дослідження; визначення понять, законів, теорій тощо.

Організаційно-методичний аспект інтеграції забезпечує формування системного мислення учнів на основі узагальнюючих понять, вироблення умінь, комплексного використання знань, удосконалення навичок оперування способами пізнання навколишньої дійсності.

Психологічний аспект інтеграції полягає в досягненні особистістю заданого рівня розуміння навчальних проблем і завдань; у формуванні пізнавальної відкритості; здатності особистості учня до внутрішнього діалогічного мислення, в стимулюванні учнів до самопізнання, до самовдосконалення, самореалізації.

Оскільки змістовий аспект інтеграції передбачає цілісне відображення найістотніших теоретичних засад різних наук, то у визначенні змісту інтегрованого курсу “Я і Україна” ми наголошуємо, що він повинен спрямовуватись на:

- засвоєння учнями загальнолюдських та національних етичних цінностей, зокрема, духовності, доброти, милосердя, справедливості, толерантності, поваги до людей, любові до природи та ін.

- формування систематизованих знань, умінь і навичок, які зумовлюватимуть розвиток цілісної свідомості, самосвідомості та інтегративного мислення молодших школярів;

- збільшення в його змісті питомої ваги діяльнісно-технологічного компонента шляхом засвоєння життєвого досвіду дитини;

- гуманістичне утвердження самотності, неповторності кожної дитини як найвищої соціальної цінності.

Кожен школяр у процесі вивчення курсу повинен засвоїти певну систему знань, уявлень, набути певних умінь і навичок, сформувати систему ставлень і оцінок, які є змінними відповідно до класу, в якому вивчається цей предмет.

На основі аналізу конкретно визначених освітніх цілей курсу “Я і Україна” ми можемо зробити висновок, що цей інтегрований навчальний предмет забезпечує:

- 1) узгодження мети, змісту, форм, методів і результатів усього навчально-виховного процесу в початковій школі;

- 2) відповідність змісту, методів і форм організації навчально-виховного процесу молодших школярів їхнім віковим особливостям: інтересам, потребам, можливостям;

- 3) цілісність і системність особистісного розвитку і саморозвитку молодшого школяра (розвиток особистісних якостей; індивідуальності з урахуванням статево-вікових відмінностей; мотивації до навчально-пізнавальної праці тощо);

- 4) формування всіх складових самосвідомості особистості (пізнавальної, емоційно-чуттєвої, поведінково-проективної), що реалізується через самопізнання, самооцінку, самоставлення, самовдосконалення та самовиховання, яке мусить стати пріоритетом для школяра.

На нашу думку, максимальне використання можливостей універсального розвитку виховання особистості стане реальним лише при створенні умов для прояву сутнісних сил дитини; тривалого і різнобічного застосування її творчих здібностей, духовних і фізичних потенцій у всіх сферах навчально-виховної діяльності. А тому в змісті курсу повинна бути чітко визначена інтеграція знань про людину: її біологічної, психологічної, соціальної суті; її потреб (життєвих, соціальних, ідеальних) та способів їх задоволення, процесів саморегуляції; про природу, її види та форми та про суспільство, основні закони його функціонування.

У своєму дослідженні ми виходимо з того, що зміст інтегрованого курсу в початкових класах формується із знань про об'єкти та явища в природному, суспільному, антропогенно зміненому довкіллі дитини, в пізнанні яких вона має потребу в цьому віці. Довкілля постає перед молодшим школярем у цілісності, як життєвий світ, з яким нерозривно пов'язана кожна жива істота, в тому числі і людина.

Зазначимо, що цілісність не підміняє системності, а є внутрішньою характеристикою останньої. Цілісною система стає на заключному етапі свого висхідного розвитку. У контексті нашої проблеми це інтерпретується так: формування системних знань про людину, природу і суспільство є основою формування їх цілісності.

На підставі цих висновків ми формуємо базове визначення цілісності та системності світоглядних знань молодших школярів. Цілісні знання – це знання, які адекватно відображають структуру об'єктів природи, людини та суспільства і характеризуються такими показниками якості повноцінно засвоєних знань, як системність, повнота та узагальненість стосовно кожної реально існуючої її складової.

Наприклад, учні початкової школи, засвоївши відповідні знання про природу, повинні формувати емоційно-ціннісне суб'єктне ставлення до природи як елемента життя. В цьому випадку природа виступає рівноправним компонентом у взаємодії “природа — людина”, тобто взаємозв'язок відбувається не на рівні відношень “об'єкт — суб'єкт”, що характерно для сучасного процесу вивчення живої природи, а в межах “суб'єкт-суб'єктних” відношень. Це дає учням змогу усвідомити відчуття чуттєвої спорідненості з природою, переконатись, що людина не стоїть над нею, а є елементом природи, так само, як і остання розчинена в людині.

Саме така інтеграція знань допомагає школярам глибше засвоїти норми гуманістичної моралі, оскільки вони постають у єдності з іншими суспільними явищами. А тому ми вважаємо обов'язковим при відборі матеріалу для шкільного курсу “Я і Україна” врахування таких принципів:

- принцип концентрично-акумулятивного засвоєння наукової картини світу, який полягає у засвоєнні учнями початкової школи знань про природу, людину та світ, поступовому їх розширенні та поглибленні на наступних ступенях навчання;
- принцип врахування вікових пізнавальних можливостей молодших школярів;
- принцип відповідності навчального матеріалу соціокультурним цінностям сучасного та образам майбутнього;
- принцип антропності, тобто розгляд Всесвіту як такого, що включає людину як невід'ємний компонент;
- принцип синтезу різноманітних способів світопізнання (науково-теоретичного, духовно-практичного, художнього та ін.) для забезпечення цілісного сприйняття світу;
- принцип індивідуалізації навчання, який полягає у врахуванні специфічних психофізіологічних особливостей кожного школяра, його світосприймання, життєвого, ціннісного досвіду та забезпеченні формування самосвідомості та самовдосконалення;
- принцип духовності, який вимагає наявності у змісті системи ідеалів, що породжують прагнення учнів до життя за законами Краси і Добра; мрій про людину як суб'єкта культури і гармонії; про пізнання самого себе як шлях до інших форм пізнання тощо.

Таким чином, зміст курсу “Я і Україна” повинен включати матеріал, який сприяв би формуванню цілісності та визначеності світобачення молодшого школяра, його самосвідомості та самореалізації.

Однак, як переконливо доводять результати нашого дослідження, формування самосвідомості учнів початкової школи залежить не лише від визначення змісту інтегрованого навчального курсу, а й від того, яким чином цей зміст буде викладатися. І тут, перш за все, на нашу думку, важливим є забезпечення кожному учневі статусу суб'єкта навчально-пізнавальної діяльності та спілкування.

Під час вивчення курсу молодший школяр із знань про своє найближче соціальне середовище життя самостійно творить “Образ світу”, “Образ Я”, “Образ Я в світі”. Цей синергетичний процес неможливий під час сидячо-слухаючої освіти, запам'ятовування чужих слів і думок, хоч би якими доцільними вони не були. Така освіта, особливо у початковій школі, знесилює організм дитини і обезвольює її розум. Саме тому найважливішим, на нашу думку, при вивченні “Я і Україна” є реалізація особистісно орієнтованої освіти, ознакою якої є наявність у дитини вище названих “образів”.

“Образ” інтегрує цілісність знань, а вона може сформуватися на основі закономірностей, зокрема: уявлення про самозбереження, збереження свого роду (народу), свого середовища життя (довкілля). Пізнання названих закономірностей, як і пізнання довкілля, пояснюється природними потребами дитини. Цілісність знань зумовлює їх розуміння, оскільки розуміння неможливе без включення незрозумілого в цілісність. Водночас, як стверджують філософи, розуміння є природним способом буття, необхідною

умовою розвитку інтересу учнів. А тому методично правильне викладання цілісного курсу “Я і Україна” створює умови для природного буття дитини, перетворення дитячого мислення в розум соціально зрілої особистості, розвитку цілісності свідомості молодшого школяра, формування його самосвідомості та світобачення.

Вивчення досвіду вчителів, його аналіз, який ми здійснювали в ході дослідження, дозволили нам виявити ефективні методи та прийоми роботи, які забезпечують активізацію позиції учнів у процесі формування їхньої самосвідомості та світоглядного становлення. Серед них ми виділяємо такі:

- формулювання та розв’язання проблем, які мобілізують учнів на пізнавальну діяльність, пов’язану з аналізом, встановленням причинно-наслідкових зв’язків, систематизації, узагальнення; на самопізнання, самоаналіз та самовиховання;
- створення ситуацій, які вимагають зіставлення життєвих уявлень учнів з науковими та досвідними фактами;
- розробки власних проєктів, життєвих планів, перспектив майбутньої професії та планування власного життя тощо;
- організація пізнавальних завдань світоглядного спрямування, які спонукають учнів до висловлення особистого ставлення і вимагають від них необхідності й уміння зробити самостійні обґрунтовані висновки власної світоглядної позиції;
- розгляд альтернативних розв’язків конкретної соціально-моральної проблеми з необхідністю самостійного вибору оптимального рішення;
- використання елементів дискусії та дискусійних методів, які спонукають учня до застосування інтегрованих знань для обстоювання власних поглядів і переконань.

Дієвість названих прийомів і методів є очевидною, оскільки їх використання стимулює внутрішню роботу думки учнів, що є передумовою пізнавального інтересу до світоглядних проблем, який є важливим чинником і регулятором формування самосвідомості молодшого школяра.

Аналіз арсеналу методичного забезпечення (навчальних програм, підручників і посібників) з цього курсу свідчить про те, що він дає можливість охопити різні сторони самосвідомості і може відігравати системоутворюючу роль, узагальнюючи й систематизуючи вплив інших чинників, інформацію, що дитина отримує з різних джерел та різні форми її власного досвіду. І все-таки головна роль у формуванні самосвідомості молодших школярів належить перед усім учителю.

Висновки

Теоретичне обґрунтування доцільності інтегративних процесів у шкільній практиці та аналіз досвіду впровадження різних програм інтегрованого курсу “Я і Україна”, передбаченого освітньою галуззю “Людина і світ” Державного стандарту початкової освіти свідчать, що інтеграція знань у навчанні сприяє формуванню у свідомості школярів цілісної картини світу; забезпечує глибоке розуміння різних світоглядних понять і систем, відносин “людина – природа”, “людина – суспільство”, “людина – світ,” “людина – Всесвіт”, усвідомлення особистістю учня себе, свого місця та ролі в навколишній реальності, тобто формування його самосвідомості.

Експериментальна перевірка ефективності формування самосвідомості учнів початкової школи дає можливість стверджувати, що систематизоване, свідоме засвоєння знань сприяє не лише оволодінню системою світоглядних знань учнів про світ, природу, людину, суспільство, але актуалізує особистісні цінності, виробляє особистісно-ціннісне ставлення до світу, формує життєву позицію і сприяє формуванню самооцінки, самоставлення та самовихованню молодших школярів.

Результати проведеного дослідження дають змогу зробити висновок про те, що курс “Я і Україна” є важливим джерелом формування самосвідомості учнів початкової школи, а також визначити основні умови, за яких дієвість курсу буде ефективною. До них належать:

- удосконалення змісту курсу, який повинен інтегрувати знання про людину, природу, суспільство і розкривати систему відносин “Я – інша людина”, “Я – природа”, “Я – суспільство”, “Я – світ”, “Я – Я”.

- реалізація специфічної методики викладання курсу, яка б забезпечувала активність учнів у сприйнятті інформації, у виробленні їхньої життєвої позиції, власного світобачення та формування самосвідомості.

- педагогічне управління процесом формування самосвідомості школярів, що забезпечується професійно компетентним педагогом з високою комунікативною культурою, із спрямуванням на суб’єкт-суб’єктну діяльність вчителя і учня на уроці та гуманізацію відносин між ними.

Література:

1. Антоненко М. О. Особливості формування самосвідомості дітей молодшого шкільного віку // Педагогічні науки. Збірник наукових праць. – Полтава: Вид-во ПДПУ імені В. Г. Короленка, 1999. – Вип. 1. – С. 57 – 62.

2. Арцишевський Р. А. Роль самосвідомості у становленні соціального суб’єкта // Соціальні студії. – 2000. — № 1. – С. 2—9.

3. Арцишевський Р., Попруга О. Роль самосвідомості у формуванні громадянської позиції молодших школярів // Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції “Наука, освіта, суспільство очима молодих”. – Рівне, 2006. – С. 206-207.

4. Бех І. Д. Особистісно орієнтований виховний процес – сходження до людяності // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002. – Частина 1. – Харків: «ОВС», 2002. – С. 69-83.

5. Бібік Н. М. Система формування пізнавальних інтересів молодших школярів // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002. – Частина 1. – Харків: «ОВС», 2002. – С. 410-423.

6. Боришевський М. Й. Національні цінності у структурі громадянської свідомості та самосвідомості особистості // Ціннісні орієнтації у громадянському становленні особистості: Наук. — метод. зб. – Дрогобич: Відродження, 1998. – С. 11-14.

7. Боришевський М. Й. Національні цінності у структурі громадянської свідомості та самосвідомості особистості // Ціннісні орієнтації у громадянському становленні особистості: Наук. — метод. зб. – Дрогобич: Відродження, 1998. – С. 11-14.

В статье на основании теоретического анализа и экспериментального исследования обобщены условия успешного формирования самосознания младших школьников. Акцентируется внимание на целесообразности интеграции знаний с конкретной иллюстрацией потенциальных возможностей интегрированного курса "Я и Украина".

In article on the basis of the theoretical analysis and an experimental research conditions of successful formation of consciousness of younger schoolboys are generalized. Attention is accented on expedience of integration of knowledges with concrete illustration of potential possibilities of the integrated course "I and Ukraine".